

УДК 92 (Мигулін О. О., Зубко Я. П.) (0:59)

Олексій Мигулін і Яків Зубко — видатні українські теріологи

Ігор Кривицький, Ігор Загороднюк

Олексій Мигулін і Яків Зубко — видатні українські теріологи. — Кривицький І., Загороднюк І. — Нариси про біографії і наукові доробки двох відомих харківських теріологів середини ХХ ст. Олексій Мигулін (1893–1989) — спеціаліст в галузі захисту рослин, колектор зоологічних зразків, автор монографії «Звірі УРСР» (1938), завідувач кафедри зоології та ентомології Харківського сільськогосподарського інституту (1956–1971). Він є автором понад 150 статей у галузі фауністики, систематики і екології ссавців, мисливствознавства, зоогеографії. Яків Зубко (1899–1968) — дослідник теріофауни та екології мишовидих гризунів Слобожанщини і півдня України, автор дисертації «Ссавці фауни Нижнього Дніпра» (1937), колектора унікальних зоологічних зразків, один із засновників біостанції «Гайдари», мандрівника.

Ключові слова: українські теріологи, історія науки, теріологія, Україна.

Eminent Ukrainian theriologists Oleksiy Mygulin and Yakiv Zubko. — Krivitsky I., Zagorodniuk I. — Essays on the biographies and scientific achievements of two well-known Kharkiv theriologists of the mid-twentieth century. Oleksii Mygulin (1893–1989) was a specialist in plant protection, collector of zoological specimens, author of the monograph “Mammals of the Ukrainian SSR” (1938), and head of the Department of Zoology and Entomology at the Kharkiv Agricultural Institute (1956–1971). He is the author of more than 150 articles in the field of faunistics, systematics and ecology of mammals, hunting science, and zoogeography. Yakiv Zubko (1899–1968) was a researcher of the theriofauna and ecology of mouse-like rodents in Slobozhanshchyna and southern Ukraine, author of the dissertation “Mammals of the Lower Dnipro Fauna” (1937), collector of unique zoological materials, one of the founders of the Haidary Biological Station, and a traveler.

Key words: Ukrainian mammalogists, history of science, theriology, Ukraine.

Олексій Мигулін (1893–1989). У повоєнних п'ятдесятих і у подальші довгі роки рано вранці вулицею Дзержинського крокував немолодий огрядний чоловік. Бувала шкіряна куртка, одягнутий на плече потертий ягдташ, в якій містився згорток зі сніданком. Він жив у передмісті Харкова, у Липовому гаю, а приїжджав в місто раною електричкою. Молодь, що поспішала на пару, обганяючи його, шанобливо віталася. Нічого у зовнішності чоловіка не було професорського, та й при спілкуванні з ним не вірилося, що це знаменитий Мигулін.

Олексій Олексійович Мигулін по праву визнаний видатним дослідником фауни України. Будучи за покликанням природолюбом, натуралістом, він з незмінним прагненням від студентського віку віддавав себе науці про світ тварин у всіх його проявах. Універсалізм ученого відбитий в багатьох працях, присвячених і ссавцям, і захисту рослин від комах-шкідників, і в організації мисливського господарства. Не випадково у всі часи колеги губилися у тому, ким був Мигулін, теріологом чи ентомологом. А був він людиною науки, глибоко компетентною в багатьох галузях знань. Він успішно поєднував дослідження в галузі фауністики і екології хребетних, переважно ссавців, з проблемами сільського господарства. О. Мигуліна знали і як авторитетного еколога-фауніста, і як зоогеографа. Багато років він присвятив вихованню зоологів, у тім числі й прикладників, що працюють у сфері захисту рослин.

Народився Олексій Мигулін 20 вересня 1893 р. на Харківщині, в селищі Двурічний Кут Дергачівського району, у сім'ї священика. Закінчивши 1913 р. гімназію у м. Суми, він поступив на природничо-історичне відділення Фізико-математичного факультету Московського університету, який закінчив 1917 р. з дипломом I ступеня за фахом «зоологія». Серед видат-

них діячів науки, що викладали в університеті, були О. Сєверцов, Г. Кожевников, С. Огньов, що стало чинником зростання й молодого дослідника. Здібного молодого зоолога залишили на кафедрі зоології для підготовки до професорського звання.

Революційні події в країні змінили плани, і у серпні 1918 р. він повернувся до України, де протягом 1918–1922 років викладав природознавство у середніх школах м. Суми. Завершивши кар'єру на викладацькій ниві, він повернувся до початку ще 1915 р. (коли працював у Харківському ентомологічному бюро) роботи у сфері боротьби зі шкідниками сільського господарства. Протягом 1922–1924 рр. він працював старшим ентомологом Сумського управління Цукротресту, 1924–1925 рр. — старший ентомолог Харківської губернської станції захисту рослин, 1925–1929 рр. — завідувач Центральної станції захисту рослин Наркомзему УСРР, згодом — заступник директора Українського тресту з боротьби зі шкідниками сільськогосподарських рослин, завідувач сектора Українського НДІ захисту рослин (Харків).

Одночасно із питаннями захисту рослин О. Мигулін займався проблемами ведення мисливського господарства, керуючи Українською системою «Заготпушнина», тривалий період співпрацював з кафедрою зоології Харківського університету, очолюваною академіком О. Нікольським. У 30-ті роки він очолював Державну програму з промислу і постачання на міжнародний ринок «м'якого золота», хутровини, одного з головних джерел отримання валюти, необхідної для промисловості країни, що розвивалася.

У 1940-му році, після захисту докторської дисертації, О. Мигулін обраний завідувачем кафедри зоології Української сільгоспакадемії (Київ). Надалі, з 1956 по 1971 р. — завідувач кафедрою зоології та ентомології Харківського с.г. інституту. На цій посаді Олексій Олексійович віддавав багато сил учбовому процесу й поширенню знань, редагував кілька наукових видань, а 1960 року видав підручник «Зоологія» для сільськогосподарських вузів.

Його інтерес до ссавців в 1917 році «вибухнув» монографією «Ссавці Харківської губернії (рукокрилі, комахоїдні, гризуни)», тираж якої майже повністю загинув. Збереглися лічені екземпляри. У 1929 році він видав «Визначник звірів України», в якому, окрім таблиць до визначення видів, помістив докладний огляд географічного поширення ряду видів ссавців, використавши всі доступні на той час колекції і літературні джерела.

У 1938 році побачила світ капітальна праця Олексія Олексійовича — «Звірі УРСР (матеріали до фауни)», що відіграла величезну роль у розвитку еколого-фауністичних досліджень в Україні, і не втратила свого значення до цього дня. Власне, на основі цієї праці ним і була підготовлена докторська дисертація «Фауна ссавців України», яку він успішно захистив 1940 року в Київському державному університеті. Ним опубліковано також ряд статей, що присвячені спірним питанням зоогеографії та походження сучасної фауни. У повоєнні роки він розширив дослідження з екології мишоподібних гризунів і комах, обґрунтував недоцільність тотального впровадження хімічної боротьби зі шкідниками польових культур.

Інтерес до ссавців у людини, що значною мірою присвятила себе теорії і практиці боротьби зі шкідниками сільського господарства, був пов'язаний з періодами історії країни, коли гризуни складали основну групу шкідників рільництва. Олексій Олексійович був піонером упровадження в практику методів прогнозу масового розмноження гризунів, комах, прийомів боротьби з ними. Ряд значущих досліджень і впроваджень здійснено ним спільно з чудовим зоологом, професором Аверіним Віктором Григоровичем.

Підсумок наукової діяльності Олексія Олексійовича — понад 150 наукових праць, присвячених питанням фауністики і систематики, екології, зоогеографії, мисливствознавства і ентомології. Його перу належать монографії та підручники, на яких росте вже третє покоління зоологів. Його праця «Звірі УРСР» є неперевершеним оглядом теріофауни України, а численні спеціальні наукові статті — важливим джерелом знань про стан фауни у ті часи, коли вона не була затиснута у вузькі межі заповідного фонду і коли зоологічні проблеми полягали не у підтриманні життєздатних популяцій окремих видів, а у контролі спалахів чисельності видів, що успішно освоювали сільськогосподарські лани, та нарощенні чисельності мисливських видів, що давали важливу для країни сировину.

Помер Олексій Олексійович 1989 року, на 96-му році життя.

Яків Зубко (1899–1968). У оцінках людей, що особисто знали зоолога, педагога, декана, доцента Якова Пантелеймоновича Зубка, різночитань немає. У спогадах старшого покоління він — відомий український зоолог. Його наукова спадщина — публікації в галузі теріології, ґрунтовні роботи, що є результатом величезної праці. В оцінках учнів він був Вчителем, тією людиною, яка викохала в молодих душах перші паростки пізнання і доброти. Студенти поза очі, щиро звали його «наш батько». Все життя віддавши сфері освіти, Яків Пантелеймонович здобув величезний авторитет у колег. Він був творцем, і дні його життя проходили в безупинних турботах про день завтрашній. У молоді роки — це були турботи про народну освіту. У повоснні роки він відновлював інститут, будував бази, викладав. З дитячих років і до останніх днів нога в ногу він йшов з віком, з яким народився в один день. Двадцяте сторіччя у всьому своєму достатку змін і невлаштованості відбилося на біографії цієї людини, не нанісши йому, проте, втрат в області людяності і душевності.

Народився Яків Пантелеймонович 27 жовтня 1899 р. у сім'ї коваля в місті Гадяч, що на Полтаві. У Гадячі закінчив 4-класну приходську школу, потім 4-класне вище початкове училище. У 1917 р., закінчивши дворічні педагогічні курси при цьому училищі, отримав кваліфікацію вчителя початкової школи. Після закінчення педагогічних курсів два роки працював вчителем в Гадячі, і одночасно продовжував вчитися у вечірній реальній гімназії, після закінчення якої у 1919 році здобув освіту за шість гімназичних класів. У 1920 р. поступає на природниче відділення Полтавського педінституту, пізніше перетвореного в Інститут народної освіти, і закінчує його 1924 р. Будучи студентом, він суміщав навчання з роботою вчителя в трудовій школі, пізніше — лаборанта кафедри зоології в Інституті.

З 1926 року його життя пов'язане з Харковом. Того року його зарахували до аспірантури на кафедру зоології при Харківському зоолого-біологічному НДІ. Одночасно з проходженням аспірантури викладає біологію на робітфаку. У 1930 р., після закінчення аспірантури, йому присвоєно кваліфікацію науковця. За рік до того (1929 р.) Інститут народної освіти було реорганізовано, і на його базі створено два вузи — Педінститут і Держуніверситет. Яків Пантелеймонович залишився працювати в першому з них (нині — Харківський педагогічний університет). Тут він продовжив роботу на посаді завідувача кафедрою зоології та декана факультету. 1937 р., після захисту дисертації «Ссавці фауни Нижнього Дніпра», йому присуджено вчений ступінь кандидата біологічних наук, а 1939 р. — звання доцента.

У 1941 р., з початком війни, Яків Пантелеймонович евакуювався з сім'єю до Луганської області, а потім — до Середньої Азії, у м. Китаб Бухарської обл., де завідував дитячим будинком. У березні 1942 р. після повернення радянських військ у східну України «Мінпрос» відкликав його до Ворошиловградського педінституту, що відновив роботу, а у серпні того ж року після змін обстановки на фронті, інститут і його співробітники знову були евакуйовані на схід. Проте всі потрапили в оточення, і протягом півроку Яків Пантелеймонович перебував в с. Червоний Яр на Луганщині, працюючи комірником у лісництві. Після звільнення Луганська повернувся до педінституту, де посів посаду доцента і завідувача кафедрою. Відновлював матеріальну базу, брав участь в оборонних роботах. Скоро знову довелося евакуюватися, і восени 1943 він знову повернувся до Луганська.

У грудні 1943 р. він був відкликаний Мінпросом України до Харкова для роботи в Педінституті на посаді доцента, завідувача кафедрою зоології, потім заступника директора з наукової роботи. 1948 р. він став деканом Природно-географічного факультету. З властивою йому енергією відновлював втрачене, створював базу практик, організовував дальні студентські експедиції-практики. Зоолог і педагог, Яків Пантелеймонович ясно розумів, що «робити» вчителя-біолога тільки в аудиторії означає випускати у світ людину з обмеженими кругозором і знаннями. От чому він дуже ревно відносився до проведення учбових практик. Із захватом давні студенти Якова Пантелеймоновича згадують про дальні піші походи через кавказькі перевали, зоряні ночі в горах, цікаві зоологічні екскурсії, рідкісних гірських птахів і звірів. Народжувалися люди, закохані в професію, що здобували навички біогеографа, натураліста широко профілю. У фондах Харківського музею Природи зберігаються експонати (птахи і ссавці), зібрані під час цих студентських експедицій.

Яків Пантелеймонович керував зоологічною практикою студентів. Щорічно в с. Гайдарі, що у Зміївському районі, він вивозив студентів 1–2-го курсів і вів екскурсії. Більше всього в цю пору його гнітила відсутність стаціонарної бази для проведення практик. Студенти жили на околиці села у величезному сараї — вкритій соломою «клуні». Тут же готували їжу, тут же проводили лабораторні заняття. Повертаючись з екскурсії, Яків Пантелеймонович сідав на лавку біля будинку стаціонару і зітхав з приводу мрії — побудувати біостанцію. І від мрії своєї відступитися він не міг. Поряд, через дорогу від біостанції, на порожній галявині методом «народного будівництва» він почав будівництво. Як декан, Я. П. Зубко в порядку реалізації «Трудового семестру» направляв групи студентів на цегляний завод, де вони заробляли для інституту цеглу. Завдяки цьому і розвернулося будівництво біостанції.

На щастя, знайшовся сподвижник в особі заступника директора з господарської роботи — п. Тредіт. Як і Зубко, він, опинившись під час війни в Європі, був зачарований небаченою досі архітектурою, робив зарисовки, залишав на пам'ять силуети будівель. Ще йшла війна, а він мріяв побудувати на батьківщині подібні будівлі — загострені, під червоною черепицею, з балконами-еркерами. Доля звела їх в інституті, і вони разом узялися за реалізацію мрій, кожен своєї. Врешті, 1955 року виріс прекрасний палац з високим гребенем даху, критим червоною черепицею, з флюгером, стилізованими ліхтарями. Поряд — ще один просторий корпус із суцільним балконом кругом мезоніну. Упорядковувалася і озеленювалася територія. А наступного року рішенням Міносвіти, у зв'язку з передбачуваним надлишком учителів-природників, у педінституті було ліквідовано природничий факультет. Все «надбання» кудись розійшлося. Новеньку біостанцію перетворили на спортивний табір.

Студентів трьох курсів і викладачів влили до складу біологічного факультету Харківського університету. Яків Пантелеймонович посів посаду доцента кафедри зоології хребетних. Читав лекції з зоогеографії, спецкурси, займався дослідженнями гризунів, керував дипломниками. Масштаби його діяльності істотно звузилися. Правда, колишні студенти педінституту як і раніше, тягнулися до свого «декана», йшли до нього зі своїми бідами і людськими сумнівами (університет з якимсь снобізмом зустрів цих, в основному сільських хлоп'ят, які розмовляли, як і Яків Пантелеймонович, на «мові»). І він був опорою цього «острівця» своїх вихованців у бурхливому і непередбачуваному світі, де був інший декан, маститі професори, зарозумілі студенти. Там, де декана не називали «батько»..., та й нікого так не називали.

Він проводив учбову практику в Гайдарах, був призначений завідувачем біостанції і багато що робив для зміцнення її матеріальної бази і організації навчання. Серце у Якова Пантелеймоновича «хворіло» за все. З часу роботи у педінституті його компетенція декана поширювалася, здавалося б, на не специфічну діяльність. Приходили «поплакатися в жилетку», порадитися, зверталися за допомогою. Він не відмахувався від заплаканої дівчинки з її приватними проблемами, а, вислухавши її, одягав незмінний солом'яний капелюх, брав під пахву таку ж незмінну шкіряну теку і відправлявся, наприклад, до військової академії залагоджувати відносини двох молодих людей, його студентки і курсанта. І були весілля, складалися міцні сім'ї. Він знав, чим живе — і в духовному, і у фізичному сенсі — кожен студент, особливо з числа сиріт, хворих. Він обожнював талановитих студентів і прагнув допомогти їм.

Протягом 48 років своєї трудової діяльності Яків Зубко успішно суміщав педагогічну роботу з науковою. Його перу належать праці про ссавців Полтавщини і півдня України. Разом із вивченням своєї головної групи — гризунів, ряд праць він присвятив питанням екології і зоогеографії. Визнаний польовий зоолог та еколог, він був учасником різноманітних конференцій і з'їздів. Ним опубліковано багато методичних посібників, програми з навчальних курсів — загальної біології, зоології, екології, зоогеографії, еволюційного вчення. Він натхненно читав лекції за широким спектром — від «Порівняльної анатомії» та «Екології» до «Зоогеографії». Свої знання, любов до природи, свою організованість у роботі він передавав молоді, і багато хто з його вихованців із вдячністю знімає шапку перед пам'яттю цієї людини. Помер Яків Пантелеймонович 23 грудня 1968 року після важкої хвороби, покинувши кафедру за станом здоров'я тільки за місяць до своєї смерті.